

Değişende Değişmeyi Aramak veya Değişmeyende Değişeni Paranteze Almak: Aristoteles'in *Metafizik*'indeki Arkhe ve Töz Tartışmalarına Bir Bakış

(Seeking the Unchangeable in the Changing Or Bracketing the Changing in the Unchangeable: An Overview of Arche/Element and Substance Discussions in Aristotle's *Metaphysics*)

Zübeyir OVACIK¹

Makale Bilgileri	Öz
Article History Alındı/Received: 31/05/2022 Düzeltilme alındı/ Received in revised form: 26/06/2022 Kabul edildi/Accepted: 30/06/2022 Article Type: Araştırma Makalesi Research Article DOI: 10.48174/buaad.51.4	Felsefi düşünce, bir anlamda filozofların değişimin ötesindeki değişmeyen ilkeyi, unsuru veya özü bulma çabalarıyla başlamıştır. Doğayı doğa içerisinde kalarak açıklama girişiminde bulunan filozofların ilk sorusu, evrenin esasını oluşturan en yüksek ilkenin ne olduğu sorusu, bir başka ifadeyle tüm varlık çeşitlerinin nereden ve nasıl çıktığı sorusu olmuştur. Bu makale çerçevesince üzerinde durulan mesele, evrenin söz konusu kurucu ilkesiyle ilgili tartışmalar olup, bu bağlamda konu daha çok Aristoteles'in <i>Metafizik</i> adlı eserinden yola çıkılarak ele alınmaktadır. Pre-Sokratik dönemdeki pek çok filozof tarafından ele alınan arkhe problemi, her bir filozofun çeşitli açılardan tartıştığı başlıca felsefe problemi niteliğindedir. Arkhe problemini monist bir ilkeden yola çıkarak tartışan filozofların yanı sıra söz konusu problemi plüralist bir çerçevede ele alan filozoflar da olmuştur. Doğaya ait problemlerin insana ait problemlerle birlikte felsefi ilginin konusu kılındığı sistematik döneme gelindiğinde söz konusu meselenin Platon tarafından tümeller tartışmasına dönüştürüldüğünü, Aristoteles'in ise meseleyi töz tartışması şeklinde ortaya koyduğu görülmektedir. Makale boyunca problemin Ortaçağda nasıl ele alındığına ve Rönesans sonrası dönemlerde nasıl tartışıldığına değinilirken, Big-Bang'den günümüzdeki parçacık fiziği ile ilgili tartışmalara kadar konunun güncelliğini koruduğu da hatırlatılmaktadır. Anahtar Kelimeler: arkhe; ilk ilke; töz; doğa felsefesi; felsefe.

© 2022 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Ovacık, Z. (2022). Değişende değişmeyi aramak veya değişmeyende değişeni paranteze almak: Aristoteles'in *Metafizik*'indeki arkhe ve töz tartışmalarına bir bakış. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 41-57. doi:10.48174/buaad.51.4

Summary

Philosophical thought, in a sense, started with the efforts of philosophers to find the unchanging principle, element or essence beyond change. The first question of the philosophers, who attempted to explain nature by staying in nature, was the question of what is the highest principle that forms the basis of the universe, in other words, where and how all kinds of existence came from. The issue focused on within the framework of this article is the discussions about the founding principle of the universe in question, and in this context, the subject is mostly dealt with on the basis of Aristotle's *Metaphysics*. The arkhe problem, which was handled by many philosophers in the Pre-Socratic period, is the main philosophical problem discussed by each philosopher from various perspectives. In addition to the philosophers who discussed the Arkhe problem starting from a monist principle, there were also philosophers who discussed the problem in a pluralist framework. When it comes to the systematic period when the problems of nature were made the subject of philosophical interest together with the problems of human beings, it is seen that the issue in

¹Doç, Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, zubeyirovacik@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7266-3343.

question was transformed into the discussion of universals by Plato, while Aristotle put the issue in the form of a discussion of substance. Throughout the article, it is mentioned how the problem was handled in the Middle Ages and how it was discussed in the post-Renaissance periods, and it is also reminded that the subject is up-to-date from the Big-Bang to today's discussions on particle physics.

Although the issue of what the arche/element or arkhe is(s) differs in terms of the philosophers in question, there is a common orientation in all of them. At the beginning of his *Metaphysics*, Aristotle summarizes the discussions on the subject in the form of a short history of philosophy. As Aristotle pointed out, the approaches of these early thinkers, who are also called Pre-Socratic philosophers, to the problem of archaia are at the level of material reason. It is seen that Plato's idealist approach, which we can remember especially with the concept of archetype, carries the issue to a different dimension in the form of the discussion of universals. While Plato's metaphysical framework completely opens the distance between physics and Aristotle, Aristotle never breaks his connection with physics. Carrying the subject to a higher metaphysical framework, Aristotle transforms the matter into a discussion of substance and cause. In this direction, it is possible to see that the basic concepts and categories of Aristotelian physics have reached a higher synthesis in metaphysics as a higher discipline.

When we look at the issue from the point of view of Muslim philosophers in the Middle Ages, it can be said that the approach of Muslim philosophers to the problem of arkhe, who tried to present an ideal synthesis of the common knowledge heritage of humanity and the principles of Islamic religion to explain the universe and man, proceeded in a more Aristotelian line. The effort of the human mind to reach unity from multiplicity It is seen that Muslim philosophers are in an effort to match the Islamic religion's principle that the universe was created out of nothing, with the explanation models regarding the formation of the universe, which they inherited from Ancient Greek thought. The name of such a consensus theory is the theory of 'emancipation' as principles, origins and minds from which all things emerge.

It can very well be said that the arche/element discussions, which constitute the discussions at the very beginning of philosophical thought, have actual value. So much so that it seems possible to associate many discussions in the field of theoretical physics with the arkhe problem in the modern period. In this context, we can remember the Big-Bang theory and the explanation models called the God particle or the higgs boson. It is seen that the theories defined as the Big Bang, the God particle or the Higgs particle, and the explanation models regarding the first formation of the universe, and therefore the first principle from which the existence itself emerged, continue to occupy the agenda of the world of thought. With the introduction of the developing observation and experiment tools, it is seen that the subject is handled at the level of scientific knowledge rather than the level of philosophical knowledge. However, it should be reminded that there are important areas of investigation that should be evaluated in terms of philosophical thought. It should not be overlooked that the philosophical perspective can make very important contributions to the development of scientific knowledge. Moreover, it is possible to say that the discussions around the arkhe/element problem throughout the history of thought provide an alternative discussion to scientific explanation models. We can say that the explanatory models of the starting principle of the universe still maintain their speculative character. Seeing that the forms of explanation regarding the initial principle or principles of the universe preserve their speculative character today, adds an actual value to the discussions of arkhe beyond a historical value.

In the end, although the arche/element problem is not handled as it was discussed in the ancient and middle ages, it is seen that the subject is still handled at a philosophical level, but mostly in an ecological and ethical framework. Because, ecological pollution, which occupies the agenda on a global scale, also popularizes a discussion focused around the concern of how to protect the quartet of air, water, earth and fire.

Key Words:

arche; first principle; substance; natural philosophy; philosophy.

GİRİŞ

Doğayı doğanın içerisinde kalarak açıklamaya çalışan felsefi bilinç, rasyonalite, kapsamlılık ve tutarlılık gibi felsefi düşünce açısından gerekli olan koşulları göz önünde bulundurarak, öncelikle karşısında hazır bulduğu fiziki gerçekliğe yönelerek işlerlik kazanmıştır. Bütün bir fiziki varlığı kuşatan bir gerçeklik olarak doğa, (Akarsu, 1998: 56) felsefi düşüncenin bakışlarını ilk olarak çevirdiği alan olmuştur. Felsefi düşünce biçiminin ilk örneklerini ortaya koyan doğa filozofları, öncelikle hemen önlerinde mevcut olan maddi gerçekliğe yönelerek kapsamlı ve tutarlı bir açıklama modeline ulaşmayı amaçlamışlardır. Böylelikle ilkin bir doğa felsefesi olarak ortaya çıkmış olan

felsefi düşünce, değişimin ötesindeki değişmeyen ilkenin veya özün arayışından ibaret bir etkinlik sayıla gelmiştir. Tümele ilişkin bir soyutlama biçimi olarak felsefi düşünce, bu çerçevede dış dünyadaki çokluğu birliğe indirgeme çabalarıyla temayüz etmektedir. Bir anlamda insan zihninin çokluktan birliğe ulaşma gayreti olarak da değerlendirilebileceğimiz tabiata ilişkin söz konusu felsefi çabada, değişmeyen özün veya var olan her şeyin kaynağı olan arketiplerin arayışı söz konusudur.

İlk fizikçiler olarak da nitelendirilen doğa filozofları, doğaya yönelirken en son bölünemeyecek olanın ne olduğu konusu üzerinde yoğunlaşmışlardır (Durant, 2002: 15). Bu doğrultuda doğa filozoflarının ilk sorusu, varlıkların nereden ve nasıl çıktığı, bir başka ifadeyle evrenin esasını oluşturan en yüksek prensibin, arkhennin ne olduğu sorusu olmuştur. Filozofların değişimin ötesindeki değişmeyen ilkeyi, unsuru veya özü bulma çabaları, esasında felsefenin var oluş amacına da uygun düşmektedir. Şöyle ki, insan aklının, çelişkiye düşmeden, tutarlı bir yol takip ederek, bir başka ifadeyle mantıki ilkelerin kılavuzluğunda doğru soyutlamalar yaparak sistematik bir bütünlüğe ulaşma gayreti, eşyadaki çokluktan asıl olana ulaşmak şeklindeki arayışlarda, varlığın asıllarını bulma çabalarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu makale çerçevesince üzerinde durulan mesele, evrenin kök ilkesiyle veya ilkeleriyle ilgili tartışmalar olup, bu bağlamda konu daha çok Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinden yola çıkılarak ele alınmaktadır. Felsefi düşüncede arkhe problemi olarak adlandırılan tartışma alanının nasıl bir seyir izlediğini ve dönüşüm geçirdiğini söz konusu eserden hareketle genel hatlarıyla serimlemeyi amaçlayan mevcut çalışmada öncelikle Antik Çağ'ın hemen başlangıcında problemin nasıl ele alındığına bakılacak ve daha sonra Platon (M.Ö. 428-348) ve Aristoteles (M.Ö. 384-322) felsefelerinin ortaya çıktığı sistematik dönemde problemin nasıl bir dönüşüm geçirdiğine dikkat çekilecektir. Makale boyunca Ortaçağlarda ve modern dönemlerde problemin ortaya konuluş biçimlerine kısaca değinildikten sonra evrenin ilk ilkesinin ne olduğu sorusunun felsefi düşünce açısından yeniden sorulabileceği de hatırlatılmaktadır.

Metafizik adlı eserinin birinci kitabı olan Büyük Alpha'da Thales (M.Ö. 625-545)'ten başlamak üzere Antik Yunan felsefesinin Pre-Sokratik dönemindeki filozofların arkhe problemi ile ilgili görüşlerini özetleyen (Aristoteles, 1996: 86vd.) Aristoteles, kendi doğa felsefesinin temel ilkelerini de böylesi bir tartışmanın devamı olarak ortaya koymaktadır. Makale boyunca Pre-Sokratik dönem olarak bilinen evrede felsefi düşünme biçiminin ilk modellerini ortaya koymuş olan doğa filozoflarının arkhe problemine olan yaklaşımlarına bakılırken Aristoteles'in söz konusu özetindeki kronoloji esas alınmaktadır.

“En eski filozoflar”da ilk ilke arayışı olarak arkhe problemi

Yunan'ca bir kelime olan 'arkhe' kavramı 'başlangıç', 'ilk' anlamlarına gelmektedir. Genel olarak arkhe/unsur kavramıyla gerek dış dünyada olsun gerekse de zihin dünyasında olsun ilk, temel

olan kastedilmektedir. Özel olarak arkhe/unsur, her şeyin kendisinden çıktığı ilk tözü, ilk maddeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Esasında ‘arkhe’ ile kastedilen bir öz, bir ilkedir; yoksa maddenin o bileşik hali değildir. Nihayetinde arkhe/element/unsur kavramıyla değişenin ötesindeki değişmeyen ilke, öz anlatılmaktadır (Bolay, 1997: 20).

Arkhe/ler tartışması denilince kuşkusuz akla öncelikle Batı Anadolu’da yaşayan, o dönemdeki adıyla İyonya bölgesindeki Miletoslu Yunan filozofları gelmektedir. Mevsimlerin değişimi başta olmak üzere bütün bir tabiatta sürekli gözlemlenen değişimler, insanın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı biyolojik ve düşünsel değişimlerin yanı sıra antik çağın bu döneminde söz konusu bölgede yaşanan sosyo-ekonomik ve politik değişimler de filozofların değişenin ötesindeki değişmeyi aramalarında etkili olmuştur (Arslan, 1994: 63). Arkhe arayışı filozofların ezeli bir ilke arayışına karşılık gelmektedir. Değişimin ötesindeki değişmez ilke arayışı evrendeki oluşumu ve değişimi açıklamaya da imkan verecektir. Aristoteles, İlk Çağ doğa filozoflarının değişimin arkasındaki değişmez ilke arayışlarıyla ilgili şu ifadelerle yer vermektedir:

“...bu ilk doğanın her zaman varlığını sürdürmesinden dolayı gerçekte ne oluş, ne de yok oluş vardır. Sözümlü ettiğimiz filozoflar işte bu biçimde, diğer varlıkların hiçbirinin ne doğduğu, ne de yok olduğunu söylemektedirler: Çünkü ister tek, ister çok olsun, geri kalan her şeyin kendisinden çıktığı, ancak kendisi sürekli olarak varlığını koruyan bir şeyin olması gerekir.” (Aristoteles, 1996: 91).

Pre-Sokratik dönemdeki filozoflar, arkhe problemini belirli bir kategorik şemaya yaslanarak ele almışlardır. Arkhe/unsur kavramıyla kimi zaman ruh, enerji gibi maddenin ötesindeki ilkeler kastedilse de kavramın kullanılışının ilk dönemlerinde daha çok maddi bir tözün kastedildiği anlaşılmaktadır. Pre-sokratik dönemdeki tabiat felsefelerinin temel problemini oluşturan arkhe meselesinin maddi bir çerçevede tartışılmış olduğu görülmektedir. Nitekim Aristoteles, *Metafizik*’inde “en eski filozoflar”ın ilk ilkeyi cisimsel olarak ele aldıklarına dikkat çekmektedir (Aristoteles, 1996: 90, 106). Antik Çağ doğa filozofları varlığın kök ilkesine ilişkin bir soruşturma yürütürken evrenin, dolayısıyla evrenin yapısını oluşturan maddenin ezeli olduğu anlayışını da esas almakta idiler. Tanrı’nın evreni “hiçten yarattığı” (creatio ex nihilo) şeklindeki dini anlayışların seslendirdiği yaklaşım yerine Antik Çağ Yunan felsefesinde “hiçten hiçbir şey çıkmaz” (ex nihilo nihil fit) ilkesi doğa araştırmalarının temel bir ilkesi olarak kabul görmekte idi. Aristoteles, *Metafizik*’inde söz konusu ilkeyi şu şekilde dillendirmektedir. “Hiçbir şey var-olmayandan gelmez, her şey varlıktan gelir. Bu hemen hemen bütün Doğa Filozoflarının ortak görüşüdür.” (Aristoteles, 1996: 458).

Aristoteles’in felsefe tarihini kendisi ile başlattığı (Aristoteles, 1996: 91) Thales, doğaya ilişkin yaptığı gözlemleri sistematik bir açıklama modeline dönüştürmekle ilk filozof payesini elde etmektedir. İlk Çağ’da bir doğa felsefesi olarak gelişen felsefi düşüncenin ilk örneğini ortaya koyan

Thales'in öncelikli sorusu, dünyanın temel maddesinin ne olduğu sorusu olmuştur. Her şeyin kendisinden oluştuğu ilk maddenin, arkhenin 'su' olduğunu düşünen Thales'e göre evrendeki tüm nesnelere 'su'yun değişik formlarından ibaret görünmektedir. Nitekim suyun ısındığında buhar haline geldiği gözlenebilmektedir. Hava gibi gaz halindeki varlıklar da suyun incelmış halini oluşturmaktadır. Aynı şekilde suyun soğukluğu oranında buzlaşıp katılaşmakta olduğu, dolayısıyla bütün katı nesnelere de esasında sudan ibaret olduğu değerlendirilmektedir (Aristoteles, 1996: 91, 92; Kranz, 1994: 27-30).

Her şeyin bileşeninde 'su'yun mevcut olduğunu belirten Thales, bir ilke olarak, bir öz olarak 'su'dan söz etmektedir. Su ile evrendeki varlıklara özü veren tümel bir ilkeyi kast etmekte olduğu anlaşılan Thales'e göre arkhe olan, dolayısıyla kozmostaki varlığın türlerinin de çoğalmasının nedeni olan su, canlıdır ve varlıktaki canlılığın da sebebidir. Bu çerçevede Thales'in hylezoizm şeklinde ifade edilen canlı maddecilik anlayışına sahip olduğu görülmektedir (Aristoteles, 1996: 91). Doğaya dair gözlemlerde bulunmuş olan Thales'in arkhe olarak suyu belirlemesiyle ilgili Aristoteles, şu açıklamaları yapmaktadır:

"...Thales, ilkenin su olduğunu söylemektedir (Bundan dolayı, o, dünyanın suyun üzerinde yüzdüğünü söylemiştir). Onu bu inancına götüren şey, herhalde her şeyin sıvı bir varlıktan beslendiği, sıcaklığın kendisinin de ondan çıktığı ve onunla varlığını sürdürdüğüne ilişkin gözlemi olmuştur (Bir şeyin kendisinden meydana geldiği şey, onun ilkesidir). O, görüşünü bu olgudan ve her şeyin tohumlarının nemli bir yapıda olması, suyun ise nemli şeylerin doğasının kaynağı olması olgusundan çıkarmıştır." (Aristoteles, 1996: 91, 92).

Doğadaki çokluğun ve çeşitliliğin arka planındaki ilkeye odaklanmış olan Miletos okulunun Thales'ten sonraki ismi Anaksimandros (M.Ö.611-546)'tur. Thales'in arkhe anlayışı üzerinden meseleyi tartışmış olduğu görülen Anaksimandros'un suyun nicelik ve nitelik açısından sınırlı yapısının evrendeki çokluğu ve çeşitliliği açıklamaya yetmeyeceğini düşündüğü anlaşılmaktadır. İlk ilkenin daha soyut bir ilke olması gerektiğini düşünmüş olan Anaksimandros, bunu "apeiron" (sınırsız ve belirsiz) şey olarak belirlemiştir. Apeiron kelimesi Yunanca'da nicelik bakımından sınırsız olan ve nitelik bakımından belirsiz olan anlamına gelen bir kelimedir (Arslan, 2006: 98). Varlığın birçok formda ortaya çıkabilmesi için ilk ilkedeki ibaret olan bir kaynağın olması gerektiğini düşünen Anaksimandros, söz konusu unsuru zıtlara kaynaklık eden bir şey olarak tasarlamaktadır:

"Varolan şeylerin ilkesi, apeiron'dur. Şeyler ondan meydana gelir ve yine zorunlu olarak onda ortadan kalkarlar; çünkü onlar zamanın sırasına uygun olarak birbirlerine karşı işlemiş oldukları haksızlıkların cezasını (kefaretilerini) öderler." (DK. 12, B 1)" (Arslan, 2006: 98).

Thales'in suyuna göre daha kapsayıcı bir ilke ortaya koymaya çalışan Anaksimandros, bu anlayışıyla Thales'i aştığı ve meseleyi daha ileri bir aşamaya ulaştırdığı şeklindeki bir

değerlendirmenin konusu yapılmaktadır. (Arslan, 2006: 110, 111). Doğa felsefesi şeklinde gelişen felsefi düşüncenin bu ilk dönemindeki filozofların birbirleriyle bir diyalektik oluşturacak şekilde etkileşim içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Thales ile Anaksimandros arasında gelişen diyalektiğin Anaksimandros sonrasında da devam ettiği görülmektedir.

Miletos okulunun tarihsel gelişiminde Anaksimandros'tan sonra karşılaşılan filozof Anaksimenes (M.Ö. 588-524) olmaktadır. Aristoteles, Anaksimenes'in ilk ilke arayışına ilişkin şu ifadelerle yer vermektedir:

“Anaksimenes ve Diogenes, havayı suyun önüne yerleştirmekte ve onun basit cisimler içinde en ilkel olduğunu söylemektedirler.” (Aristoteles, 1996: 92). Arkhe olarak “hava”ya işaret eden Anaksimenes'in hava ile ruh ve nefes kelimeleri arasında bir irtibat kurduğu anlaşılmaktadır (Kranz, 1994: 30-37; Arslan, 2006: 118, 122).

Metafizik'inin ilgili bölümünde Anaksimenes'ten sonra Herakleitos (M.Ö. 534-475)'a yer veren Aristoteles, Ephesos'lu Herakleitos'un ilk ilke olarak “ateş”i kabul ettiğini hatırlatmaktadır (Arslan, 2006: 92). "Aynı nehirler iki defa inemezsin" ... "Çünkü aynı nehirler inenlerin üzerine her zaman yeni sular gelir" (Arslan, 2006: 193) sözüyle meşhur olan Herakleitos, doğadaki değişim ilkesi üzerinde en güçlü vurguyu yapan doğa filozofu olmuştur. Ateş ilkesinin değişim ve gücü yansıtmasını dikkate almış olan Herakleitos, değişimin ve dönüşümün ilkesini de logos olarak belirtmektedir. (Arslan, 2006: 193, 194, 195; Kranz, 1994: 57-61).

Aristoteles, Herakleitos'un isminin hemen yanında Empedokles (M.Ö.492-432)'ten de söz etmektedir. Empedokles'in yukarıda her bir filozof tarafından ayrı ilke olarak yer verilen su, hava ve ateş şeklindeki ilkelere dördüncü bir ilke olarak toprağı eklediğini hatırlatan Aristoteles, dört unsur teorisinin böylelikle ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. Empedokles'in kendisinden önceki filozoflar tarafından ortaya konulmuş olan “su”, “hava” ve “ateş” şeklindeki üç ilkeyi kabul edip bunların yanına “toprak”ı da eklediğini hatırlatan Aristoteles, doğa filozoflarından tek bir öğenin varlığını ileri sürenler içinde hiçbirinin tek başına toprağın öge olduğunu söylememiş olduğuna dikkat çekmektedir. Aristoteles, bunun nedenini onun kısımlarının kabalığı olduğunu belirtmektedir. (Aristoteles, 1996: 119, 120). Hava, su, ateş ve toprak şeklindeki dört unsurun ezeli ve ebedi olduğunu düşünen Empedokles, değişim ve oluşum hadiselerini de dört öğenin birleşme ve ayrılma durumlarıyla açıklamaktadır (Arslan, 2006: 92, 93). Thales'in ‘su’yunu, Anaksimandros'un ‘hava’sını ve Herakleitos’un ‘ateş’ini dışlamayan Empedokles, dördüncü unsur olarak ‘toprak’ı ekleyerek meşhur dört unsur (anasır-ı erbaa) teorisini ortaya koyan ilk isim olmuştur. Her şeyin temelinde ‘hava’, ‘su’, ‘ateş’ ve ‘toprak’tan ibaret olan dört temel öğenin aranması gerektiğini söyler. Evrenin bu dört öğenin karışımıyla izah edilebileceğini belirten Empedokles, dört öğenin birleşim ve

ayrışmalarını kontrol eden etkin güçlerin de ‘sevgi’ ve ‘nefret’ olduğunu söyler (Arslan, 2006: 92, 93; Kranz, 1994: 97-123; Cevizci, 1998: 37- 43).

Empedokles’in ilk defa bir felsefi kuram haline getirdiği dört unsur teorisinin özellikle Aristoteles tarafından aya altı alemin temel bileşenleri olarak kabul edilip fiziğin temel tezlerinden biri kılındığı bilinmektedir. Böylelikle dört unsur teorisinin Empedokles’ten itibaren 18. yüzyılın sonuna kadar bilim ve düşünce tarihinde genel kabul görmüş bir düşünce olduğu görülmektedir. Dört unsur teorisi bugün modern kimyadaki element kavramıyla anlatılan hususa birebir karşılık gelmese de yine de çağdaş kimyada kabul edilen her bir varlığa kaynaklık eden elementlerin sınırlı sayıda oldukları ve her şeyin bu sınırlı sayıdaki unsurların birbirleriyle belli miktarlarda veya oranlarda birleşmesinden meydana geldiği şeklindeki bilimsel anlayışa uygun düşmesiyle insanlık düşünce tarihinin en uzun ömürlü açıklama modellerinden birisini oluşturmaktadır. (Arslan, 2006: 270).

Dört unsur anlayışını ilk defa gündeme getiren ve maddenin kurucu temel öğelerini bunlarla sınırlayan Empedokles’in dışında diğer bir plüralist olan Anaksagoras, maddenin kurucu temel öğelerini, Empedokles gibi dörtle sınırlandırmamaktadır. Aristoteles, Klazomenai’li Anaksagoras’ın sonsuz sayıda ilke kabul ettiğini ve bu ilkelerin ezeli-ebedi bir yapıda olduklarını düşündüğünü belirtmektedir. Öyle ki, Anaksagoras’a göre su ve ateş gibi şeyler de dahil olmak üzere benzer şeylerden meydana gelen hemen hemen her şey birleşme ve ayrılma yoluyla varlığa gelmiş ve ortadan kalkmışlardır (Arslan, 2006: 93). Spermata şeklindeki tohumcuk benzeri öğelerin sonsuz sayıda olduklarını düşünen Anaksagoras, söz konusu sonsuz sayıdaki öğelerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ilkenin de ‘Nous’ olduğunu belirtmektedir. Anaksagoras’ın Nous’u Herakleitos’un ‘Logos’u gibi evreni kuşatmaktadır ve düzenlemektedir. Anaksagoras, aynı zamanda her şeyin bir gayeye doğu aktığını ifade ederek, felsefeye amaçlılık (telos) fikrini ilk sokan kişidir (Kranz, 1994: 143-152; Cevizci, 1998: 43-47).

Aristoteles, doğa felsefecilerinin kimisinin hava, su, ateş öğelerinden birini ya da ateşten daha sık, havadan daha seyrek olan bir başka şeyi taşıyıcı cisim olarak kabul ettiklerini ve bu taşıyıcı şeyden de sıklık ve seyrekliğe göre bütün öteki nesnelere çokluk olarak çıkarmakta olduklarını belirtmektedir. Bu noktada karşıt şeyleri taşıyan şeyden söz eden ve söz konusu karşıtlıktan eşyanın çeşitliliğinin ortaya çıkmakta olduğuna dikkat çeken Aristoteles, bu çerçevede doğa felsefecilerinin bakış açısını Platon’la karşılaştırmaktadır. Buna göre Platon, karşıtlık ilişkisini madde ve “bir” diye aldığı idea arasında tesis ederken, doğa felsefecileri, taşıyıcı maddeyi “bir” kabul ederek karşıtlarını ayrı bir özellik ve biçim olarak tayin etmektedirler (Aristoteles, 2001:21, 23).

Aristoteles, karşıtlık ilişkisini dostluk ve nefret şeklinde bile olsa kurmuş olması noktasında yeterli olmasa da dikkate değer bir açıklama modeli ortaya koyduğunu düşündüğü Empedokles’in iki karşıt neden fikrini ortaya atan ilk kişi olduğunu belirtmektedir (Aristoteles, 2001: 96, 97, 98).

Yukarıda yer verilen doğa filozoflarının esasında ikincil düzeyde nedenlerle yetindiklerini düşünen Aristoteles, Anaksagoras'ın daha üst bir nedenden, Nous'tan söz etmesini de takdirle karşılamaktadır. Bu çerçevede Aristoteles doğa filozofları içerisinde Anaksagoras'ın akli başında tek kişi olarak görüldüğünü belirtmektedir:

“Bu düşünürlerden sonra, keşfedilmiş olan bu tür ilkelerin, varlıkların doğasını meydana getirmekte hâlâ yetersiz oldukları görüldüğünden, yukarıda dediğimiz gibi hakikatin bizzat kendisi tarafından araştırmaya zorlanan filozoflar yeni bir neden aramaya koyuldular. Çünkü şeylerin gerek varlıkları, gerek meydana gelişlerinde gösterdikleri iyilik ve güzelliğin nedeninin ateş veya bu tür herhangi bir öge olması akla uygun bir şey değildir. Filozofların kendilerinin böyle bir şeyi düşünmüş olmaları da öyledir, öte yandan bu kadar muhteşem eserin rastlantının ürünü olduğu ve kendi kendine ortaya çıktığı da söylenemez. Bundan dolayı bir insan ortaya çıkıp, hayvanlarda olduğu gibi tüm doğada düzenin ve evrensel uyumun nedeni olan bir Akıl'ın bulunduğunu söylediğinde, kendisinden önce gelenlerin sayıklamaları karşısında akli başında tek kişi olarak görünmüştür. Anaksagoras'ın bu görüşleri kesin olarak benimsendiğini biliyoruz.” (Arslan, 2006: 95)

Bununla birlikte Aristoteles, Anaksagoras'ın açıklama modelinin organik bir telos fikrinin inşasını mümkün kılacak bir yapıya kavuşamadığının da altını çizmektedir:

“Anaksagoras evreni meydana getirişinde “Akıl”ı (nous) ancak bir “deus ex machina” olarak kullanmaktadır. Herhangi bir şeyin hangi nedenden ötürü zorunlu olduğunu söylemekte güçlükle karşılaştığında Akıl'a başvurmakta, bütün diğer durumlarda ise olayları Akıldan çok başka herhangi bir şeye izafe etmektedir.” (Arslan, 2006: 97)

Aristoteles'in doğa filozoflarının maddi bir çerçevede ele aldıkları arkhe problemini bir töz-ilinek tartışmasına dönüştürdüğü görülmektedir. Töz ilinek ilişkisi çerçevesinde değişim, hareket ve çokluk gibi kavramların da Aristoteles tarafından tartışıldığı görülmektedir.

Aristoteles'in de vurguladığı üzere maddi bir zemin üzerinden meseleyi tartışmakta olan ilk filozofların doğada sürekli olarak gözlemledikleri değişim olayının üzerinde gerçekleştiği değişmeyen öz arayışları, bir başka ifadeyle değişmeyende değişeni paranteze alma çabaları daha üst bir senteze ulaşmamakta idi. Platon'un ve Aristoteles'in ise meseleyi daha üst bir metafizik çerçevede ele aldıkları görülmektedir.

Arkhe probleminin tümeller ve t/öz tartışmasına dönüşmesi

Sokrates öncesi dönemin iki büyük filozofu olan Herakleitos ve Parmenides, değişim ve değişmezlik durumlarını dikkate alarak dinamik bir tartışmanın ilk örneklerini vermişlerdir. Herakleitos ve Parmenides arasında vuku bulan tartışmayı dikkate almış olan Platon, değişim ve

değişmezlik durumlarını dikkate alarak bilgi meselesini çözmeye çalışmıştır. Platon, bütün duyusal şeylerin sürekli bir akış içinde olduklarını, dolayısıyla bilimin konusu olamayacakları şeklindeki Herakleitosçu görüşü devam ettirirken, aynı zamanda Parmenidesçi değişmezlik fikrini de sisteminin temel bir unsuru haline getirmiştir. (Aristoteles, 1996: 108).

Platon'un felsefi sisteminde, ilk örnek model, ezeli ve ebedi ilke anlamında 'arketip' kavramının kullanıldığı ve bununla maddi bir ilkedен daha çok ideal bir yapıya işaret edildiği görülmektedir. İdealar kuramını sistemleştirmiş olan Platon'da 'arketip' kavramı maddi anlamın ötesinde bir anlama sahiptir. 'Arkhe' (ilk örnek) ve 'typos' (örnek) kelimelerinin bir bileşiminden ibaret bir kavram olan 'arketip' kavramıyla, yetkinlikten yoksun, gelip geçici şeylerin kendisine göre şekillendiği örnek model, ezeli ve ebedi ilke kastedilmektedir ki, bunun maddi özden öte bir idea olduğu anlaşılmaktadır. (Cevizci, 2005: 151)

Antik Yunan düşüncesinin sistematik döneminde Platon'un yanı sıra Aristoteles de kendisinden önceki doğa filozoflarının ve Platon'un düşüncelerinin eleştirisinden hareketle özgün ve sistematik bir doğa anlayışı geliştirmiştir. Aristoteles'in doğa felsefesinde töz-ilinek, madde-form, bi'l-kuvve-bi'l-fiil, hareket-sukûn, dört neden ve amaçlılık gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte Aristoteles fiziğinin temel kavramlarının ve problemlerinin üst disiplin olarak metafizik bir çerçevede nihai ilkelere kavuşturulduğu görülmektedir.

Bilmeyi nedenleri bilmek olarak anlayan Aristoteles, Metafiziği ilk nedenlerin bilimi olması hasebiyle en üst disiplin olarak konumlandırmaktadır: "(Her şeyi ancak ilk nedenini bildiğimizi düşündüğümüzde bildiğimizi söylediğimize göre) kazanmamız gereken bilimin, ilk nedenlerin bilimi olduğu açıktır." (Aristoteles, 1996: 86) Aristoteles, ilk Neden(ler)in bilimi olarak metafiziğin fizik tarafından öncelenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunun için Aristoteles formel/sûrî, ereksel/gâî, maddesel/maddî ve hareket ettirici/fâil neden olmak üzere dört nedenden söz etmektedir (Aristoteles, 1996: 87-89)

İlk çağ doğa filozoflarının arkhe arayışlarını özetleyen Aristoteles, arkhe kavramı yerine töz kavramı üzerine yoğunlaşmaktadır:

"Araştırmamızın konusu tözdür; çünkü aradığımız ilke ve nedenler, tözlerin ilke ve nedenleridir ve çünkü eğer evren bir bütün gibi ise, töz onun ilk kısmıdır ve eğer o yalnızca birbirini takip eden şeylerin bir birliği ise bu durumda da töz ilktir ve ancak ondan sonra nitelik, daha sonra da nicelik gelir. Aynı zamanda bu son kategoriler, aslında anlamında varlıklar bile değildirler, onlar varlıkların nitelik ve hareketleridir." (Aristoteles, 1996: 484)

Eski filozofların pratikte tözün üstünlüğüne işaret ettiklerini, bir başka ifadeyle eski filozofların ilkelerini, öğelerini ve nedenlerini aradıkları şeyin töz olduğunu, onların bireysel tözleri aradıklarını

belirten Aristoteles, “günümüz filozofları” dediği Platoncuların ise töz tartışmasını tümeller tartışmasına dönüştürdüklerini ifade etmektedir. Aristoteles, Platoncuların araştırmalarının soyut, diyalektik özelliklerinden dolayı tümelleri töz mevkiine yükselttiklerini belirtmektedir (Aristoteles, 1996: 484). Tümeli tikelle bağlantısını koparmayacak şekilde ele alan Aristoteles, töz kavramını Tanrı’yı da içine alacak şekilde temel bir kategori olarak ortaya koymaktadır: “... ve zorunlu olarak ezeli-ebedi hareketsiz bir tözün var olması gerektiğini göstermek zorundayız. Çünkü tözler var olan şeyler içinde birincil olanlardır ve eğer onların tümü ortadan kalkabilir (corruptible) olsalardı, her şey ortadan kalkabilirdi.” (Aristoteles, 1996: 497). Aristoteles, fizikten metafiziğe geniş bir yelpazedeki felsefi yönelişini töz kavramı üzerinde yoğunlaşarak gerçekleştirmektedir: “...Kaç türlü töz varsa, felsefenin o kadar kısmı vardır. O halde zorunlu olarak bu kısımlar arasında bir İlk Felsefenin ve ondan sonra gelen bir ikinci felsefenin olması gerekir. (Aristoteles, 1996: 194). Aristoteles, tözün dışındaki kategorileri varlığın basit dalları olarak görmektedir. Aristoteles’e göre töz üç bakımından kategorilerden önce gelmektedir. Buna göre diğer kategoriler bağımsız olarak var olamazken töz, bağımsız olarak var olabilmesi hasebiyle bir önceliğe sahipken, yine töz tanım ve bilgi bakımından da diğer kategorilerden önce gelmektedir. (Ross, 2002. 194, 195).

Nihayetinde Aristoteles’in Metafizik adlı eserinde töz tartışmasından ibaret bir tartışma gerçekleştirdiğini görmek mümkündür. Töz-ilinek ilişkisi çerçevesinde konuyu ele alan Aristoteles, fizik ile başladığı temellendirmelerini daha üst bir çerçeve olarak metafizik ile taçlandırmaktadır. Esasında ilineklerin, özgülüklerin töz denilen yapıyla ilişkisi metafiziğin temel sorunudur. Eğer bir şey sadece ilineklerin toplamından ibaret olsaydı en ufak bir değişimi bile kabul edemezdi veya kaldıramazdı (Mumford, 2020: 18). Çalışma masam dörtgen iken onu çember şekline veya kahverengi renkte iken beyaz renge çevirebilirim Fakat masam aynı masa olarak kalacaktır. Bu doğrultuda değişim sürecinin veya olayının üzerinde gerçekleşeceği bir t/öznenin olması gerektiği düşüncesi Aristoteles'e atfedilmektedir. Aristoteles, değişimin bir t/öznesi olması gerektiğinden ve bu t/öznenin değişimden etkilenmediğinden söz etmektedir. Aristoteles’in söz konusu düşüncesinin modern zamanlar da sorgulanmış olduğuna dikkat çekilmektedir. Zira modern düşüncede eskiden olduğunun aksine uzay ve zamanda bir benzerlik görülmektedir (Mumford, 2020: 57, 60). Bununla birlikte değişim probleminin zamandan bağımsız olarak ele alınamayacağı da dikkate alınmalıdır (Mumford, 2020: 81).

Platon ve Aristoteles’in doğayı ve insanı sistematik bir ilişki içerisinde açıklama çabaları Batı Ortaçağı ve İslam filozofları tarafından dikkate alınmıştır. Bu anlamda İslam dünyasında geliştirilen felsefe hareketlerinde de tabiat incelenirken eşyanın kendisinden çıktığı ilk ilkelere, maddenin asıllarına yönelik temel bir arayışın söz konusu olduğu görülmektedir. Antik Çağ Yunan düşüncesiyle tercüme aracılığıyla doğrudan irtibatlı olan felâsife, mantık ve fiziğin yanı sıra metafizik alanda da

Platon ve Aristoteles'in eserlerini dikkatle incelemişlerdir. İslam felsefesinin ana akımını oluşturan Meşşâlik, Platon ve Aristoteles'in felsefi sistemlerini bir uzlaştırma perspektifi içerisinde bir araya getirerek fizik ve metafizik alana ilişkin problemleri kapsayacak bir açıklama modeline ulaşmışlardır. Genellikle kozmolojik meselelerden başlayarak insan problemine gelmekte olan (Aydın, 1987: 84) İslam filozoflarının tabiata yönelişlerinde özellikle Aristotelesçi bir doğa anlayışının izleri çok belirgindir. Aristoteles'in ay üstü ve ay altı âlem şeklindeki anlayışı başta olmak üzere fiziğe ve metafiziğe ait pek çok mesele Aristotelesçi bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Farabî (Ö. 950)'nin yanı sıra İbn Sina (Ö. 1037)'nin doğa felsefesi de Aristotelesçi bir çerçeveye yaslanmaktadır. (İbn Sina, 2004: 13,14; 2005: 56)

Antik Çağ doğa felsefesinin başlangıç problemi olan arkhe konusundaki tartışmaları tevarüs etmiş olan İslam filozofları, "unsur", "ustukus" ve "rükn" gibi terimler kullanmışlardır. Asıl, kök, menşe gibi anlam içeriğine sahip olan 'unsur' kelimesinin çoğul hali 'anâsır' olup dört unsur anlamında 'anâsır-ı erba'a' tamlamasının ise daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir (Karlığa,1991: 149). Grekçe'den Arapçalaştırılmış bir kelime olan 'ustukuss' terimiyle maden-bitki-canlıdan ibaret olan bileşiklerin asılları kastedilmektedir. İbn Sina'nın da ustukuss terimini kullandığı görülmektedir. (İbn Sina, 2004: 13,14; 2005: 56) Bu çerçevede 'ustukuss' kelimesi oluş (kevn)la ilgili bir anlama sahip iken; 'unsur' kavramı bozulmuş (fesad)la ilgili bir anlama sahiptir. Nitekim bileşikler çözüldüğünde/ayrıştığında unsura/asıllarına dönüşürler. 'Rükn' kelimesi 'unsur' kavramından daha kapsamlı bir anlama sahiptir ki bu, oluş-bozulmuş âleminin yani yeryüzünün asıl maddelerini ifade ettiği gibi gökyüzü âleminin asıl maddesini de içine alır. Yine bu çerçevede, 'mebde', 'evvel'ül-evâil', 'asıl' gibi kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu meyanda ayrıca 'anasır-ı erbaa' teriminin yanı sıra; 'ustukussât-ı erbaa', 'erkan-ı erbaa', 'ümmühat-ı erbaa', 'ümmühat-ı süfliyye', 'mevadd-ı erbaa' gibi tamlamalar da kullanılmıştır (Karlığa,1991: 149).

İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş adlı eserinde Nasr, İslam felsefesinde geliştirilen kozmolojik tasavvurlarda İslam dininin temel ilkesi olan tevhid ilkesinin düşünürlerin yönelimini büyük ölçüde belirlediği görülmektedir. Her halükarda İslam filozoflarının varlık, dolayısıyla tabiat algılamalarında vahyin genel prensiplerinin bağlayıcılığını gözden uzak tutmamak gerekir. (Nasr, 1985: 17; 1991: 91) Bu çerçevede Kur'an'ın evrendeki kurucu öğeler arasında 'su'dan (Enbiya, 21/30) ve 'duman'dan (Fussilet, 41/11) bahsetmesi konunun Müslüman filozoflar tarafından tartışılmasına meşruiyet kazandırdığı söylenebilir. Bununla birlikte Aristoteles-Yeni Platonculuk karışımı bir felsefi açıklama modelinin de İslam kozmoloji öğretilerinde etkili olduğu da bilinmektedir. Böylesine bir senteze işaret eden İslam kozmoloji öğretileri özgün bir yapıyı da içermektedir. (Nasr, 1985: 213 vd.) Müslüman filozofların Antik Yunan filozoflarının doğa anlayışlarını olduğu gibi aktardıklarını söylemek mümkün değildir. Müslüman filozoflar, Antik

Yunan felsefesinin ‘hiçten/yokluktan hiçbir şeyin/varlığın çıkmayacağı’ (ex nihilo nihil fit) anlayışıyla İslam dininin ‘Tanrı’nın, varlığı hiçten/yokluktan yaratmış olması’ prensibi arasındaki gerilimi ‘sudûr’ teorisiyle aşmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Müslüman filozoflar, Yunan düşüncesinin İslam dininin prensiplerine aykırı olan yaklaşımlarını tadil yoluna gitmişlerdir. (Turhan, 2002: 344)

Tümeller problemi olarak bilinen mesele etrafında gelişen akımları genel olarak realizm, kavramcılık ve nominalizm şeklinde açıklamak mümkündür. Antik Çağ’da Platon’un felsefi anlayışını oluşturan ve tümellerin, kavramların insan zihninden bağımsız olarak var olduklarını esas alan kavram realizmi şeklindeki anlayış Ortaçağ felsefesinin başlangıcında ve gelişiminde Augustinus (ö. 430), Anselmus (ö. 1109) gibi filozoflar tarafından benimsenmiştir. Tümellerin tikellerden bağımsız olamayacağını düşünen ve Aristoteles tarafından temsil edilen kavramcılık şeklindeki anlayış ise Ortaçağ’da Aquinalı Thomas (ö. 1274)’ta karşılık bulmuştur. Thomas, tümelleri tikellerden ayırtırmayan bir bakış açısıyla meseleyi ele almıştır. Asıl olanın tikeller olduğu kavramların ise düşünmemizi ve konuşmamızı mümkün kılan adlandırmalardan, isimlendirmelerden başka bir şey olmadığı görüşünü seslendiren nominalizm şeklindeki anlayışa göre, tümeller zihnin yapıntısından başka bir şey olmamaktadırlar. Nominalistlere göre kavramsal yapıları nihayetinde insanın algılama sürecinde karşılaştığı tikeller çokluğuna ilişkin takındığı ekonomik bir tutumla açıklamak gerekmektedir (Cevizci, 1999:66-70). Ortaçağlarda soyut ve spekülatif bir tartışmadan ibaret kalan tümeller tartışmasının nominalist bakış açısı tarafından nihayete erdirilmesi ile birlikte tikellerin, dolayısıyla olgusal dünyanın dikkate alındığı bir düşünme biçimi öne çıkmaya başlayacaktır. Öyle ki Rönesans ve Modern felsefe ile birlikte tümeller tartışması yerini bilimsel bir yöntem arayışına bırakacaktır.

Esasında, doğadan kalkarak bütün bir varlığı kuşatma iddiasındaki felsefi çaba, her dönemde, çıktığı bu yolculukta felsefenin genel serüvenine uygun olarak doğayla ilişkisini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Antik dönemde doğadan hareketle ortaya konulan felsefi çabanın Sokrates’ten sonra Platon ve Aristoteles’te daha sistematik bir yapıya ulaştığı görülmektedir. Ortaçağlardan sonra Rönesans döneminde de Antik Çağ’dan esinlenerek tabiata ilişkin bir coşkulu bir yöneliş olduğu görülür. Rönesans’ı ortaya çıkartan temel tavrın, doğaya ilişkin bilimsel bir bakış açısını hazırlayan tavır olduğunu söylemek mümkündür.

Rönesansın referans olarak Antik Çağ’ı esas aldığı bilinmektedir. Bu anlamda Antik Çağ’daki düşünürlerin izdüşümlerini Aydınlanmada görmek mümkündür. Rönesans döneminden itibaren modern felsefede özellikle de Aydınlanma döneminde doğa anlayışlarında köklü değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Öyle ki modern felsefenin ve bilimin gelişimi doğa araştırmalarıyla koşut bir seyir izlemektedir. Söz konusu dönemlerde matematik - fizik yönteminin doğaya uygulanmasıyla

doğa bilimleri alanında çok önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Rönesansla birlikte Ortaçağ anlayışından farklı olarak deney ve gözlem metodunun ön plana çıktığı bu dönemde Kopernik, Galileo ve Kepler gibi bilim insanlarının doğa araştırmaları doğaya bakış açısında geleneksel bakış açılarından çok farklı akış açlarına yol açmıştır. Ortaçağlarda tanrısal bir anlam yüklenen doğa artık seküler bir bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır (Nasr, 2000: 69, 207, 229).

Francis Bacon (1561-1656)'un yeni bir yöntem arayışıyla doğaya yönelmesinin yanı sıra Coğrafi keşiflerin de etkisiyle doğaya ilişkin yoğun çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Modern felsefenin başlangıç evresi olan 17. Yüzyıl'da Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi filozofların kendilerine özgü töz anlayışlarıyla felsefi düşünüşün sahnesinde yer aldıkları görülmektedir. Descartes (Ö. 1650), hakiki töz olarak kabul ettiği (Descartes, 1998: 188, 189) Tanrı'nın dışında ruh ve beden şeklinde iki ayrı tözden söz etmektedir. Descartes'ın düalizmini aşma çabası içerisinde olan Spinoza (Ö. 1677), var olmak için başka bir şeye ihtiyacı olmayan anlamındaki töz tanımına sadece Tanrı'nın uyduğunu belirtmektedir. Spinoza, tözün kendisi aracılığıyla kavranan şey olduğunu ifade etmektedir: "Töz derken, kendinde olan ve kendisi aracılığıyla kavranabilen şeyi anlıyorum, yani kavramı başka bir şeyin kavramından oluşturulması gerekmeyen şeyi" (Spinoza, 2021: 34). Bir tözün başka bir töz tarafından meydana getirilemeyeceğine dikkat çeken Spinoza, evrende aynı doğaya ya da sığata sahip iki tözün ya da daha fazla tözün olmayacağını, dolayısıyla evrende tek bir tözün olduğunu, bu tek tözün de Tanrı olduğunu belirtmektedir: "Tanrı'dan başka bir töz ne var olabilir ne de kavranabilir." (Spinoza, 2021:39, 52). Nihayetinde Spinoza, Tanrı'nın kendi kendisinin nedeni (causa sui) olan yeğane töz olduğunu düşünmektedir. Modern felsefede özgün bir doğa tasarımı olarak yer alan Leibniz'in 'Monad' anlayışını da varlıktaki çokluğun gerisindeki temel yapı taşlarının spiritüalist bakış açısıyla ele alınışının tipik örneklerinden biri olarak değerlendirilmek mümkündür.

Varlığın veya maddenin ilk ilkesiyle ilgili felsefi ve bilimsel ilgilerin ve tartışmaların çağdaş döneme de uzandığı görülebilmektedir. Kuantum mekaniğinin yanı sıra Albert Einstein'ın enerji eşittir, kütle, çarpı ışık hızının karesi şeklindeki meşhur $E=mc^2$ olarak formüle edilen görelilik teorisi, maddenin aslının yoğun enerji olduğu anlayışını esas alan ve bu çerçevede kök ilke arayışıyla ilgili ortaya konulan teorilerden birisi olmak durumundadır. Varlığın kök ilk ilkesi veya ilkeleriyle ilgili felsefi ve bilimsel araştırmaların günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede dünyanın en büyük parçacık fiziği laboratuvarı olan Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi'nde (CERN) parçacık fiziği ile ilgili devam eden çalışmaları da kök ilke arayışları kapsamındaki araştırmalardan birisi olarak değerlendirilmek mümkündür.

SONUÇ

Felsefi düşüncenin tarihine bakıldığında insan zihninin öncelikle dikkatini doğaya çevirdiğini, bir bakıma kendi serüveninin anlamını doğaya ilişkin yaptığı gözlemlerde aradığını söylemek

mümkündür. En azından bize kadar ulaşan kısımlarıyla düşünce tarihinde arkhele/unsurlar problemiyle sistematik olarak, bir başka ifadeyle gündelik ve sıradan bilgilerin ötesinde evrensel ve tutarlı bir bilgi olarak felsefi bilgi düzeyinde İlkçağ Yunan filozofları ilgilenmişlerdir. Arkhenin/unsur veya arkhelelerin ne(ler) olduğu meselesi söz konusu filozoflar açısından farklılıklar gösterse de hepsinde ortak bir yöneliş söz konusudur. *Metafizik* adlı eserinin hemen başlarında kısa bir felsefe tarihi niteliğindeki açıklamalara yer veren Aristoteles, arkhe problemiyle ilgili tartışmaları özetlemektedir. Aristoteles'in de dikkat çektiği üzere Pre-Sokratik dönem filozofları olarak da adlandırılan bu ilk dönem düşünürlerinin arkhele problemine yaklaşımları maddi sebep düzeyindedir. Özellikle arketip kavramıyla hatırlayabileceğimiz Platon'un idealist yaklaşım tarzının meseleyi tümeller tartışması şeklinde daha farklı bir boyuta taşıdığı görülmektedir. Platon'un metafizik çerçevesinin fizikle arasındaki mesafeyi tamamen açarken Aristoteles, fizikle bağlantısını hiç koparmamaktadır. Konuyu daha üst bir çerçeve olan metafizik çerçeveye taşıyan Aristoteles, meseleyi töz ve neden tartışmasına dönüştürmektedir. Bu doğrultuda Aristoteles fiziğinin temel kavramlarının ve kategorilerinin bir üst disiplin olarak metafizik disiplininde daha üst bir senteze ulaştığını görmek mümkündür.

Ortaçağdaki Müslüman filozoflar açısından meseleye baktığımızda ise, insanlığın ortak bilgi mirasıyla İslam dininin evreni ve insanı açıklama prensiplerinin ideal bir sentezini ortaya koyma çabasında olan Müslüman filozofların arkhele problemine yaklaşımlarının, daha çok Aristotelesçi bir çizgide ilerlediği söylenebilir. İnsan aklının kesretten vahdete ulaşma çabası Müslüman filozofların, Antik Yunan düşüncesinden devraldıkları evrenin oluşumuyla ilgili açıklama modelleriyle İslam dininin evrenin Allah tarafından yoktan yaratıldığı şeklindeki prensibini uyuşturmak gibi bir çaba içerisinde oldukları görülmektedir. Böylesi bir uzlaşma teorisinin adı, bütün eşyanın kendilerinden çıktığı ilkeler, asıllar, akıllar olarak 'sudûr' teorisidir.

Felsefi düşüncenin hemen başlangıcındaki tartışmaları oluşturan arkhele/unsur tartışmalarının aktüel değerinin olduğu pek ala söylenebilir. Öyle ki modern dönemde teorik fizik alanındaki pek çok tartışmayı arkhele problemiyle ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Bu çerçevede Big-Bang teorisi ve Tanrı parçacığı veya higgs bozonu denilen açıklama modellerini hatırlayabiliriz. Büyük patlama (Big-Bang), Tanrı parçacığı veya higgs parçacığı diye tanımlanan teorilerle evrenin ilk oluşumuna ilişkin açıklama modellerinin, dolayısıyla varlığın kendisinden çıktığı ilk ilkenin düşünce dünyasının gündemini meşgul etmeye devam ettiği görülmektedir. Problemin daha farklı düzeylerde tartışıldığını görsek de yine de bu maddi perspektifin hâkim olduğu görülebilir. Gelişen gözlem ve deney araçlarının devreye girmesiyle konunun felsefi bilgi düzeyinden çok bilimsel bilgi seviyesinde ele alındığı görülmektedir. Böyle olmakla birlikte felsefi düşünce açısından değerlendirilmesi gereken önemli soruşturma alanlarının mevcut olduğu da hatırlatılmalıdır. Felsefi bakış açısının bilimsel

bilginin gelişimine çok önemli katkılarının olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Kaldı ki, düşünce tarihi boyunca arkhe/unsur problemi etrafında yürütülen tartışmaların bilimsel açıklama modellerine alternatif tartışma imkanı verdiğini de söylemek mümkündür. Evrenin başlangıç ilkesine dair ortaya konulan açıklama modellerinin spekülâtif karakterini günümüzde de devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Evrenin başlangıç ilkesine veya ilkelerine dair ortaya konulan açıklama biçimlerinin spekülâtif karakterini günümüzde de koruduğunu görmek arkhe tartışmalarına tarihsel bir değerin ötesinde aktüel bir değer de katmaktadır.

Nihayetinde arkhe/unsur problemi günümüzde İlk Çağ ve orta çağda tartışıldığı şekilde ele alınmasa da konunun yine felsefi düzeyde ama daha çok ekolojik ve etik bir çerçevede ele alındığı da görülmektedir. Zira küresel çapta gündemi meşgul eden ekolojik kirlenme, hava, su, toprak ve ateş dörtlüsünün nasıl korunacağı kaygısı etrafında yoğunlaşan bir tartışmayı da yaygınlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aristoteles (1996). *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles (2001). *Fizik*. Çev. Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan A. (1994). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan A. (2006). *İlk Çağ Felsefesi Tarihi I*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M. S. (1987). "İkbal'in Felsefesinde İnsan". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIX.
- Bolay, S. H. (1997). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Cevizci, A. (1998). *İlkçağ Felsefe Tarihi*. Bursa: Asa Yayınevi.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Descartes. (1998). *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*. Çev. Mehmet Karasan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Durant, W. (2002). *Felsefenin Öyküsü*. İstanbul: İz Yayınları.
- İbn Sina. (2004). *Kitabu 'ş-Şifa, Fizik I*. Çev. Muhittin Macit-Feruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sina. (2005). *Kitabu 'ş-Şifa, Fizik II*. Çev. Muhittin Macit - Feruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık.

Karlığa, B. (1991). “Anâsır-ı Erbaa”. *İslam Ansiklopedisi. C. 3.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kranz, W. (1994). *Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)*. Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Mumford, S. (2020). *Metafizik*. Türkçesi Nursu Öрге, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Nasr, S. H. (1985). *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. Çev. Nazife Şişman), İnsan Yay., İst., 1985.

Nasr, S. H. (2000). *Bilgi ve Kutsal*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ross, D. (2002). *Aristoteles*, Çev. Ahmet Arslan, İhsan Oktay Anar, Özcan (Yalçın) Kavasoglu, Zerrin Kurtoğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Spinoza, B. (2021). *Ethica*. Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Basım Yayım

Turhan, K. (2002). “Kevn ve Fesad ”. *İslam Ansiklopedisi. C. 15.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.